

اصول پیشرفت و توسعه فرهنگ دینی در پرتو نماز

از منظر قرآن و حدیث

فاطمه احمدی بیغش^۱

چکیده

دین، به جهت برخورداری از جامعیت و تأثیر شگرفی که بر امور خرد و کلان حیات بشری گذارد، شالوده و یگانه محور منظومه فرهنگ بوده و به بیان دیگر دین، معیار، محتوایبخش و جهت دهنده تمام فعالیتها و تصمیمات فرهنگی است.

پیشرفت و توسعه فرهنگ دینی، زمانی به انجام می‌رسد که در بردارنده تعالی فرهنگی بوده و هدف از آن این است که در مسیر اجرای اموار الهی گام بردارد. از آنجاکه نماز حلقه ارتباط خلق با خالق خویش است، سعی شده در این مجال از اصول متعدد فکری همچون اصل تأثیر بر زندگی معنوی و مادی، فرهنگ‌سازی الهی و اصل حاکمیت دینی، امر به معروف، نهی از منکر که تاکنون کار نشده سخن به میان آید

آنچه به عنوان یافته پژوهشی از این تحقیق استنباط می‌شود این است که، نماز آگاهانه و با شرایط که برنامه نظام تربیتی اسلام برای مسلمانان در نظر دارد، با انجام صحیح و روشمند، اصلاح فکری، فردی، اجتماعی و... را در پی دارد تا زمینه پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگ دینی را فراهم آورند.

این مقاله با روش توصیفی تحلیلی و با استناد به کتب و مقالات معتبر، تدوین و اهتمام دارد رویکردی جدید و مباحث مهمی همچون اصول عملیاتی، اصول متعدد فکری، فرهنگ‌سازی الهی و... بیان دارد.

کلیدواژگان: دین، اصول، پیشرفت، توسعه، فرهنگ دینی، خرد و کلان، منظومه فرهنگ

۱. طلبه سطح سه. رشته تفسیر و علوم قرآنی

موسسه آموزش عالی حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)

نظام دین اسلام بر اساس رابطه با خداوند متعال بنا گذاشته شده است که این رابطه در اولویت اول و با تنیده شدن به امور اجتماعی، مردمی، حقوق فردی و اجتماع، ابعاد جذابی را در ایجاد یک معنویت اجتماعی در طول تاریخ خود به نمایش می‌گذارد. نماز یکی از برنامه‌های عملی و ضروری اسلام برای رابطه با خداوند متعال می‌باشد و در روایات پرچم اسلام نامیده شده که محکم کننده رابطه با خالق هستی است و مانند چشمه‌ای می‌باشد که مؤمن در آن شستشو می‌کند و آلودگی‌ها را از بین می‌برد. هدف از نماز رابط انسان با خداوند متعال، ستون دین اسلام است که بدون آن خیمه دین فرومی‌ریزد؛ زیرا دین و دین‌دار بدون ارتباط با خداوند متعال در اسم، دین‌دار است و در عمل دین و دین‌داری بدون رابطه مداوم با خالق معنا ندارد.

از گذشته تاکنون ترویج و اشاعه فرهنگ نماز در جامعه، فرهنگ دینی پیشرفت و توسعه پیدا کرده و تعالی فرهنگی و حس دیگرخواهی در افراد شکوفاتر می‌شود. فلسفه نماز نزدیکی انسان به خدا است و با نماز انسان و جامعه متعالی می‌شود. گستره و فرهنگ نماز باید به یک فرهنگ عمومی و فراگیر مبدل شود که تحقق این مهم نیازمند همکاری و همیاری همگان است.

اینک جای این سؤال باقی است که اصولی که موجب پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگ دینی در پرتو نماز می‌شوند، کدام اند!؟

مبانی و چارچوب نظری پیشرفت و توسعه فرهنگ دینی در پرتو نماز

۱-۲- دین: «دین مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی است که برای اداره جامعه انسانی و پرورش انسان‌ها از جانب خداوند و از طریق وحی در اختیار انسان قرار می‌گیرد» (جوادی آملی، بی‌تا، شماره ۲۲۳)

با توجه به این تعریف دین مجموعه عقاید و قوانین و مقرراتی است که اصول فکری، اصول گرایشی و اخلاقی و شئون زندگی او را تحت پوشش قرار می‌دهد و دستورالعمل الهی برای زندگی بشر است.

۲-۲- فرهنگ: فرهنگ مجموعه پیچیده‌ای از دانش‌ها، باورها، هنرها، قوانین، اخلاقیات، عادات و هرچه که فرد به‌عنوان عضوی از جامعه از جامعه خویش

فرامی‌گیرد تعریف می‌شود (روح‌الامینی، بی‌تا، ص ۱۷-۱۸) در واقع فرهنگ راه مشترک زندگی، اندیشه و کنش انسان می‌باشد.

۲-۳- فرهنگ دینی: با توجه به تعریف دین و فرهنگ، فرهنگ دینی به معنای قوانین اخلاقیات و عقایدی، که برخاسته از دین بوده و زندگی اجتماعی بشر را جهت‌دهی می‌کند.

پیشرفت و توسعه فرهنگ دینی نیز به معنای تقویت، رشد و توسعه این قوانین و عقاید و اخلاقیات، در مسیر نیازهای به‌روز انسان در جامعه دینی به سمت تعالی فرهنگ دینی می‌باشد.

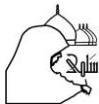
۲-۴- نماز: «صلاة» یا نماز به‌عنوان فعلی عبادی که به منظور دعا و نیز تعظیم الهی انجام می‌شود، یکی از مشترکات ادیان الهی است، هرچند شکل و نحوه‌ی انجام آن در ادیان مختلف متفاوت می‌باشد.

۳ (اصول پیشرفت و توسعه فرهنگ دینی در پرتو نماز از منظر قرآن و حدیث پیشرفت و توسعه فرهنگ دینی زمانی به هدف خود که همان تعالی فرهنگی است، می‌رسد که در مسیر اجرای اوامر الهی گام بردارند و از آنجا که نماز حلقه ارتباط خلق با خالق خویش است

قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام) از زوایای متعددی به اصول فرهنگی اقامه این فریضه مهم پرداخته‌اند که در ادامه، در قالب دو اصل فکری و عملیاتی، به برخی از آن‌ها اشاره مختصر می‌شود:

۳-۱- اصول فکری

اصول فکری، آن دسته از اصولی است که فکر و ذهن فرد را آماده و مهیا برای پذیرش و اجرایی کردن اصول عملیاتی کرده و زمینه‌ساعدی را برای تأثیر و پیشرفت هر چه بیشتر و بهتر این اصول در فرد و جامعه اسلامی، فراهم می‌آورد. زیرا فرهنگ (وبالخصوص فرهنگ دینی) از معقولاتی است که صرف اصول عملیاتی و اجرایی به‌تنهایی نمی‌تواند در اثربخشی و تأثیرپذیری در افراد نقش داشته باشد (چه برسد به انتظار پیشرفت و توسعه!) و نیاز به اصول، بنیادها و زیرساخت‌های فکری و ذهنی نیز ضروری و لازم می‌باشد.

اصول فکری، موارد متعددی را شامل می‌شود که در زیر به‌طور مختصر به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱-۱-۳- اصل فرهنگ‌سازی الهی

نماز نشانه و پیشانی فرهنگی جامعه اسلامی است؛ با ورود به دروازه تمدن شهر و کشور اسلامی آنچه باید بدرخشد مسئله نماز و اقامه نماز است.

همان‌طور که می‌فرماید: «الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ: همان کسانی که هرگاه در زمین به آن‌ها قدرت بخشیدیم، نماز را برپا می‌دارند.» (حج / ۴۱) بر همین اساس مقام معظم رهبری دام‌ظله می‌فرماید: «نشانه ایمان صاحبان تمکن یعنی اقامه نماز، در جامعه اسلامی ما بتیید روز بروز نمایان‌تر گردد.» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در ۱۳۹۲/۶/۱۳)

اجرا شدن چنین فضایی در سطح جامعه اسلامی با کیفیت بخشیدن به نماز به دست می‌آید. نماز با کیفیت به دلیل تأثیر بر خودسازی فردی عامل اساسی پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگی متعالی است، نمازی که انسان را از خبط و خطا دور کند، زنگ خطر لازم را به‌موقع برای انسان به صدا درآورد، انسان را به سمت تشخیص راه صحیح و عمل به آن رهنمون می‌کند و البته با همگانی کردن این عبادت الهی همه جامعه در این فضا ماندگار خواهد شد.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای دام‌ظله همچنین می‌فرمایند: «این وظیفه، در عمل شخصی، کیفیت بخشیدن به نماز است، و در تلاش اجتماعی، ترویج نماز و همگانی کردن آن. کیفیت یافتن نماز بدین معنی است که نماز، با حال و حضور ادا شود؛ نمازگزار به نماز با چشم «میعاد ملاقات با خدا» بنگرد و در آن، با خدای خود سخن بگوید و خود را در حضور او ببیند.» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در ۱۳۹۲/۶/۱۳)

نماز با خود نجات فرهنگی می‌آورد؛ نماز راه فرهنگ‌سازی ایمانی است فرهنگی که جهان بینی الهی را در دنیا ترویج می‌کند و معنویت و فرهنگ متعالی را هدف قرار می‌دهد؛ فرهنگ‌سازی الهی چه برای انسان‌ها و چه برای ترویج معنویت، بدون نماز امکان‌پذیر نیست؛ چراکه نماز در جای‌جای خود چه قبل از ورود به آن و چه در آن و چه در اذکارش همه و همه، حقوق مادی و نیاز معنوی انسان‌ها را در خود دارد.

حضرت آیت الله خامنه‌ای رحمته الله علیه می‌فرمایند: «اگر در جامعه اسلامی نماز در جایگاه شایسته خود قرار گیرد، همه تلاش‌های سازنده مادی و معنوی، راه خود را به سمت وسوی آرمان‌ها می‌گشاید و جامعه را به نقطه مطلوب آرمانی اسلام می‌رساند و اگر از اهمیت نماز غفلت شود و نماز مورد بی‌اعتنایی قرار گیرد، این مسیر به‌درستی طی نخواهد شد و تلاش‌ها و مجاهدت‌ها تأثیر لازم را در رساندن به قله‌ای که اسلام برای جامعه بشری ترسیم کرده است، نخواهد داشت.» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در ۱۳۹۱/۶/۱۵)

آنجا که ارتباط با خدا برقرار می‌شود، دل‌ها بر اثر این ارتباط پاک، سبک شده، استعداد پذیرش مواعظ را بیشتر دارد و بهترین موقعیت برای رساندن پیام‌های الهی و فرهنگ‌سازی دینی و در واقع تعالی فرهنگی فراهم است. پیام‌های الهی مانند پیام‌های بشری نیست چراکه پیام وحدت است نه تکثر و جذبه‌های مادی؛ در نتیجه هر چه قدر انسان روح را پالایش کرده باشد و هرچقدر در دریای الهی پاک شده باشد قدرت دریافت پیام‌های بیشتر و با کیفیت‌تری را داراست چنانکه رهبر معظم انقلاب اسلامی می‌فرمایند: «به برکت نماز سخن حق و آموزش دین و اخلاق و سیاست در آن (مسجد) بیش از هر جای دیگر بر دل‌وجان می‌نشیند و به زندگی فرد و جامعه، سمت‌وسوی خدائی می‌دهد» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در ۱۳۹۰/۷/۱۹)

۳-۲-۱- اصل تأثیر بر زندگی معنوی

انسان نمازگزار روزانه ۳ یا ۵ نوبت به درگاه خالق خود دعا می‌کند. به این معنا که خدا را به یاری خود می‌طلبد و از او انتظار امید به زندگی شایسته و سعادت‌مند را دارد. این نوع ارتباط معنوی به اعتقاد درونی منجر می‌شود. که در این صورت انسان موحد کسی را جز خدای سبحان امید و پشتوانه خود نمی‌داند و این احساس مایه انگیزش او در تمام عرصه‌ها خواهد بود. با توجه به اینکه خالق هستی رب‌العالمین است و تمامی فرهنگ از جانب او به بشر رسیده، شیوه دعا کردن را به بنده خود آموزش داده که چگونه با خدای خود سخن بگوید و چه چیزی را از او مسئلت نماید. در منابع روایی نماز به‌عنوان عمود دین و به‌منزله شاه‌رگ حیات طیبیه است که بنده نمازگزار خود مقدمات آن را فراهم کرده و بنایی محکم و به سمت تعالی و رشد را در پیش می‌گیرد؛ تا در هنگام نیاز، بر آن تکیه زده و کمر راست کند. بنابراین، این بنا هرچه

محکم‌تر شود بهره‌وری آن نیز افزون خواهد بود و این‌گونه است که پیشرفت و توسعه فرهنگ دینی در آن نمایان می‌شود و به هدف فرهنگ دینی که همان تعالی فرهنگی است دست می‌یابد.

در قرآن کریم، نمازخواندن همراه با کسالت از ویژگی‌های منافقان شمرده شده است: «وَ إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى؛ وَ هُنَّ كَمَا كُنَّ» و هنگامی که به نماز می‌ایستند، از روی کسالت می‌ایستند» (نساء / ۱۴۲) و نیز: «وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى؛ وَ نَمَازٌ بِهِ جَانِبٌ مِّنْ أَعْيُنِنَا» (توبه / ۵۴) اساساً چنین نمازی از دورن تهی و بی ارزش و نشانه بی توجهی به نماز است. در اسلام به نماز و اهتمام به اول وقت خواندن نماز تأکید فراوان شده است، چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید: «فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ؛ پس وای بر نمازگزارانی که از آن غافل‌اند» (ماعون ۴ و ۵)

مراد از ساهون در آیه بالا، کسانی هستند که از اصل نماز غافل‌اند؛ گاه آن را نمی‌خوانند و گاه آن را در آخر وقت می‌خوانند و یا آنکه حضور قلب در نماز ندارند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۷، ص ۳۶۱)

در روایتی سازنده و هشداردهنده از حضرت علی علیه السلام درباره اهمیت به نماز آمده است: «لیس عمل احب الی الله عزوجل من الصلوة، فلا یسغلنکم عن اوقاتہا شیء عن امور الدنیا، فان الله عزوجل ذم اقواما فقال: الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ یعنی انهم غافلون استهانوا باوقاتہا: هیچ کاری نزد خداوند محبوب‌تر از نماز نیست. پس نباید در وقت نماز هیچ‌یک از امور دنیا شما را مشغول سازد که خداوند گروهی را که از نماز سهو می‌کنند، نکوهش کرده است و مقصود، این است که این‌ها غفلت از نماز دارند و حریم وقت نماز را نگه نمی‌دارند» (القمی، ۱۳۶۳، ص ۶۲۱، ح ۱۸)

افزون بر توجه به اصل نماز، انسان باید توجه داشته باشد که هنگام نماز در مقابل حضرت حق ایستاده است و با او سخن می‌گوید. باید تمام وجود خویش را به این میهمانی ببرد تا شیطان جرئت و فرصت زمینه‌سازی برای خروج از این میهمانی را به دست نیابد. گرچه توجه به این امر برای انسان‌های پرهیزگار، متقی و مجاهد امری آسان است، ولی به معنای ناامیدی سایر بندگان از عدم راه‌یابی به این مقام نیست بلکه دقت و ممارست در این موارد به‌مرور زمان تبدیل به یک فرهنگ دینی در افراد گشته و در نتیجه پیشرفت و تعالی فرهنگ دینی در اجتماع را به دنبال دارد.

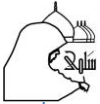
۳ - ۱ - ۳ - اصل تأثیر بر زندگی مادی

بی‌تردید انسان در زندگی مادی در تنگناهایی قرار می‌گیرد و نیاز به پشتوانه‌ای مطمئن دارد. آنان که سطحی می‌اندیشند، تنها به پشتوانه مادی فکر می‌کنند، ولی آنان که الهی فکر می‌کنند، پیوسته خود را با پشتوانه معنوی از بن بست می‌رهانند. یکی از این تکیه‌گاه‌ها نماز است، نماز جلوه شکوهمند و برجسته یاد خدا و آرام‌بخش دل هاست که «أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد/۲۸) و با پیشرفت فرهنگ یاد خدا، می‌توان در تمامی مراحل زندگی، آن را رشد و توسعه داد و خود را به تعالی فرهنگی یاد خدا که تجلی آن در نماز است، رسانید.

قرآن کریم توصیه می‌کند که در سختی‌ها و گرفتاری‌ها از نماز کمک بگیرید: «وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ» (بقره/۴۵) از صبر و نماز یاری جوید و این کار جز برای خاشعان سنگین است. « وقتی پیامبر خدا ﷺ یا امامان معصومین با مشکلی روبه‌رو می‌شدند، به نماز روی می‌آوردند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «چه مانعی دارد وقتی که با غمی از غم‌های دنیا روبه‌رو می‌شوید، وضو بگیرید و به مسجد بروید، دو رکعت نماز بخوانید و در نماز دعا کنید؛ زیرا خداوند دستور داده است: «وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»

به‌یقین، استوارترین پشتوانه زندگی همین است و جز این، همه سست و دور از اعتمادند. همان‌گونه که خداوند در قرآن مجید می‌فرماید: «مَثَلُ الَّذِينَ أَخَذُوا مِنَ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» کسانی که غیر خدا را اولیای خود برگزیدند، همچون عنکبوت‌اند که خانه‌ای برای خود انتخاب کرده‌اند و سست‌ترین خانه‌ها، خانه عنکبوت است، اگر می‌دانستند.» (عنکبوت/۴۱)

معبودهای دروغین انسان‌های مادی‌گرا، نه سودی دارند و نه زبانی، نه مشکلی را حل می‌کنند و نه در روز بیچارگی پناهگاه کسی هستند. مثلاً کسی که نماز می‌خواند باید در زندگی مادی، از امور غصبی دور شود و حق مردم را به آن‌ها بازگرداند. چنین شخصی مطیع نماز است. اگر کسی مطیع نماز نباشد منتظر آثار نماز، حتی بر زندگی مادی خود باشد لذا نه‌تنها موجب رشد و پیشرفت در همه زمینه‌ها از جمله

فرهنگ نمی‌شوند بلکه مانند سدی جلوی همه پیشرفت‌ها را گرفته و سبب زیانکاری انسان در دنیا و آخرت می‌شوند

۳- ۴- ۱- اصل تقرب به خداوند

هدف از آفرینش انسان، احکام و عبادات دینی بندگی حق تعالی و نزدیک شدن به معبود بوده و نماز بهترین وسیله تقرب و نزدیکی به خداست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید! و وسیله‌ای برای تقرب به او بجوید!» (مائده/ ۳۵) ولی تردیدی نیست که همه آن‌ها به صورت یکسان و یکنواخت انسان را به خدا نزدیک نمی‌کند. بلکه هر کدام دارای درجات و مراتب می‌باشند، آنچه از متون دینی بر می‌آید این است که تأثیر نماز به مراتب بالاتر و بیشتر است.

امام موسی کاظم علیه السلام می‌فرمایند: «افضل ما يتقرب به العبد الى الله بعد المعرفة به الصلاة: بهترین چیزی که بنده بعد از شناخت خدا به وسیله آن به درگاه الهی تقرب پیدا می‌کند نماز است.» (حرانی، ۱۳۸۲، ص ۴۵۵)

با حصول تقرب بنده به خداوند عزوجل، حجاب‌های نفسانی او از میان برداشته می‌شود. نماز را همچون سایر عبادات باید به نیت تقرب به سوی خداوند انجام شود و گرنه باطل است. با برداشته شدن حجاب‌های نفسانی، نفس انسان یک مرحله به خداوند نزدیک‌تر شده و با از بین رفتن جمیع حجاب‌ها، میان بنده و خداوند هیچ فاصله و بعد نفسانی باقی و برقرار نمی‌ماند. بدین ترتیب تعالی فرهنگ دینی - به معنای عقاید و اخلاقیات متعالی فرد - در سایه تقرب به خداوند به وسیله نماز پدید می‌آید که این مهم رامی توان به عنوان اساس و زیربنای سایر اصول تعالی فرهنگ دینی در پرتو نماز نام برد.

۳- ۵- ۱- اصل عزت

عزت به معنی نفوذناپذیری و مانع از مغلوب شدن انسان و ظلم و ستم‌ناپذیری او در برابر مستکبران است. از آنجاکه تمام عزت در اختیار خداست، بی‌تردید، اطاعت از او، عزت‌آفرین و دوری از او، ذلت و زندگی نکبت‌بار است. لذا قرآن از کسانی که به سراغ غیر خدا می‌روند انتقاد می‌کند که آیا از غیر خدا عزت می‌خواهید؟ «الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ

الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلْيَتُّعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (نساء/۱۳۹)

طبیعی است که اتصال به عزیز مطلق و قدرت بی‌نهایت، به انسان عزت می‌دهد. عزت فردی که به معنای برخورداری فرد انسان‌ها از این روحیه است در اثر علل و عواملی چون تربیت، آموزش و پرورش، والدین، اجتماع و نوع حکومت، پیشرفت یا تضعیف می‌شود و آموزه‌های دینی، عزت فردی را مورد توجه قرار داده و در واقع، از فردسازی آغاز می‌کند. عزت اجتماعی نیز، در حوزه‌های سیاسی، نظامی و اقتصادی در قالب وظیفه افراد در برابر جامعه بروز می‌کند. عزت - که روح حاکم بر فرهنگ دینی است - طاغوت‌ها را در نزد انسان حقیر، و او را در برابر آن‌ها عزیز می‌کند و بدین صورت پیشرفت و توسعه و تعالی فرهنگ دینی را در پی دارد. لذا قرآن به ما دستور می‌دهد که در سختی‌ها و مشکلات از نماز به‌عنوان تبلور عبادات کسب قدرت و قوت کنیم. (قرآنی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۳۰) «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ: از صبر و نمازیاری جوئید.» (بقره/۴۵)

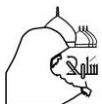
۲-۳- اصول عملیاتی

پس از ایجاد زمینه و شرایط لازم توسط اصول فکری در افراد، برای به اجرا در آمدن این اصول فکری، نیاز به اصول عملیاتی متعددی است که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره مختصری می‌شود:

۱-۲- اصل حاکمیت دینی

حاکم دینی وقتی مصالح دیگران را با اجرای احکام و تعالیم دین در تعارض ببیند، مصالح گروه را نادیده گرفته و اقامه دین را ترجیح می‌دهد. یکی از وظایف مهم حاکمین دینی تبلیغ و هدایت مردم به سوی عبودیت الهی و بندگی خداوند خصوصاً اقامه نماز در جامعه است تا از این طریق فرهنگ دینی پیشرفت و توسعه پیدا کرده و زمینه برای تعالی فرهنگ دینی در پرتو نماز را فراهم آورد. «الَّذِينَ إِذْ مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ: مؤمنان کسانی هستند که هرگاه در زمین آنان را قدرت بخشیم نماز را بپا می‌دارند.» (حج/۴۱)

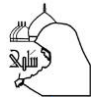
این آیه توصیفی است از حاکمان دینی، می‌فرماید: آن‌ها کسانی هستند که اگر ایشان را در زمین قدرت و نیرو ببخشیم به‌گونه‌ای که هر کاری اراده کنند بتوانند، انجام

دهند و هیچ مانعی نتواند سد راه آن‌ها شود، جامعه صالحی را به وجود می‌آورند که در آن شرایع و احکام الهی را بر پا می‌نمایند و در آن جامعه نماز پیا داشته و زکات داده می‌شود و امر به معروف و نهی از منکر انجام می‌گیرد. و اینکه از میان همه عبادات نماز و زکات را نام برد به جهت آن است که نماز والاترین مظاهر عبودیت و مظهر ارتباط بنده با خداست و زکات نیز مظهر ارتباط فرد با جامعه اوست. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۴، ص ۳۳۷)

(چنانچه امام حسین علیه السلام در تفسیر آیه مزبور فرمودند: «این آیه در مورد ما خاندان اهل بیت نازل شد و مصداق آن اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله می‌باشند.» (حرانی، ۱۳۸۲، ص ۳۹۱)

بنابراین اگر حاکمیت در این امور که جزء مبانی و اصول اولیه دین می‌باشد تساهل بورزد، در این راستا قصور و کوتاهی داشته باشد، ارتباط و پیوند حاکم با اصول اساسی دین چون نماز سست گردد، در دینی بودن آن تردید هست. اگرچه این امر نباید به صورت تصنعی و صوری یا به نحو ابزاری مورد استفاده قرار گیرد؛ زیرا در این صورت نه تنها فرهنگ دینی رشد و توسعه‌ای نخواهد داشت بلکه موجب فروریختن بنیادهای فرهنگ دینی و در نتیجه جامعه اسلامی نیز می‌شود.

۳-۲-۲- اصل عدالت

عدالت به عنوان یک اصل فطری، در نظام تکوین و تشریح نهاده شده است. اصول نماز در تحقق عدالت که از جمله مؤلفه‌های فرهنگ دینی است، از دو طریق تصور پذیر است:

یک: نماز عامل ایجاد عدالت فردی است و عدالت فردی در مردم و کارگزاران، مهم‌ترین شرط تحقق عدالت اجتماعی است.

دو: دو پایه مهم عدالت اجتماعی، «توازن اجتماعی و تکافل عمومی» است. نماز در ایجاد توازن اجتماعی به وسیله شرط‌هایی چون غصبی نبودن مکان، لباس و... تأثیرگذار است.

تکافل عمومی نیز از طریق ضمایر جمع در نیایش‌ها، دعاها و اوراد نماز و همچنین نماز جماعت، صورت می‌بندد. در واقع، از یک سو اصلی‌ترین مصداق عدالت

و آزادی در رعایت همه حقوق دیگران جلوه‌گر است. از دیگر سو، مهم‌ترین شرط رعایت حقوق دیگران، کنترل درونی است. نماز به‌عنوان برترین عبادت، در ایجاد این عامل (کنترل درونی) بسیار مؤثر است. بنابراین از یک طرف نماز نقش به‌سزایی در تأمین آزادی و عدالت اجتماعی دارد و از طرف دیگر، بدون اعتقاد به خداوند، بندگی او و کنترل درونی، تحقق نمی‌یابد. کنترل درونی نیز بدون اقامه نماز، ناقص است؛ زیرا برقراری عدالت و آزادی، بدون سر سپردن به درگاه حق، امکان وقوع حقیقی ندارد.

نماز به‌عنوان مظهر بندگی خداوند، اصول مثبت و سازنده در زندگی مادی و معنوی و پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگ دینی دارد. « أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ: آگاه باشید که تنها یاد خدا آرام‌بخش دل‌هاست. » (عد/۲۸) بدین‌سان، مکاتب، ایدئولوژی‌ها و سیاستمدارانی که بخواهند بدون توجه به امور قدسی از جمله نماز، به شعارهای خود جامعه عمل ببوشانند، دیر یا زود شکست خواهند خورد.

۳-۲-۳- اصل امر به معروف

امر به معروف، از فریضه‌های بزرگ دین اسلام است و چه معروفی برتر از نماز. اگر در جامعه‌ای نماز به‌درستی برپا شود، منکرات از آن رخت برمی‌بندد و زمینه برای پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگ دینی افزایش می‌یابد. از ویژگی‌های مردان خدا، امر به نماز، به‌عنوان مصداق امر به معروف است. در مورد حضرت اسماعیل علیه السلام در قرآن کریم آمده است: « وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ ؛ وَ این پیامبر پیوسته خاندان خود را به نماز و زکات امر می‌کرد. » (مریم/۵۵) قرآن کریم خطاب به پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: « وَ أْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا ؛ وَ خانواده خود را به نماز دستور ده و بر انجام آن شکیبا باش. » (طه/۱۳۲)

اگر افراد جامعه‌ای خداجو باشند، همگان به سعادت و سلامت رهنمون می‌شوند. امر به نماز در خانواده، راهی است برای نجات خانواده از آتش دوزخ. چنان‌که خداوند می‌فرماید: « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا وَ قُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجَارَةُ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگه‌دارید. » (تحریم/۶) این آیه، رسالت سنگین پدر و مادر را یادآور می‌شود و آن‌ها را مسئول می‌داند، هرچند در کنار خانواده، همه متولیان فرهنگی نیز مسئول خواهند بود. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲۸، ص ۵۱۸)

با انجام مسئولیت‌های مسئولین و خانواده‌ها در قبال اوامر و نواهی الهی، به‌خصوص امر به نماز که از جمله امر به معروف می‌باشد، پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگ دینی پایه‌ریزی می‌شود. در روایتی از پیامبر گرامی اسلام ﷺ به این مسئولیت همگانی این‌گونه اشاره شده است: «الا کلکم راع و کلکم مسؤول عن رعیتة فالامیر علی الناس راع و هو مسؤول عن رعیتة والرجل راع علی اهل بیته و هو مسؤول عنهم فالمرئۃ راعیة علی اهل بیت بعلها و ولده و هی مسؤولة عنهم الا فکلکم راع و کلکم مسؤول عن رعیتة: بدانید همه شما نگهبانید و همه در برابر کسانی که مأمور نگهبانی آن‌ها هستید، مسئولید.

امیر و رئیس حکومت اسلامی نگهبان مردم است و در برابر آن‌ها مسئول است. مرد، نگهبان خانواده خویش است و زن نیز نگهبان خانواده شوهر و فرزندان و در برابر آن‌ها مسئول است و بدانید همه شما نگهبانید و همه شما در برابر کسانی که مأمور نگهبانی آن‌ها هستید، مسئولید.» (وزام بن ابی فراس، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۶)

قرآن کریم برخی از ویژگی‌های یاران خداوند را این‌چنین برمی‌شمارد: «الَّذِينَ إِذْ أَنْزَلْنَا لَهُمُ الْكِتَابَ فَكَانُوا مُوقِنِينَ وَ تَتْلُو آيَاتِهِ لَبِيبًا ذُكِّرُوا وَلَمْ ياتُوا بِأُحْشَانٍ وَأَمْرًا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهْوًا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (حج/ ۴۱) آن‌ها کسانی هستند که هرگاه در زمین به آن‌ها قدرت بخشیدیم، نماز را برپا می‌دارند و زکات را ادا می‌کنند و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و عاقبت امور از آن خداست.» البته مؤمنان خدا از قدرت و امکانات خویش، از جمله رسانه فراگیر و تأثیرگذار صداوسیما در جهت ترویج پیشرفت، توسعه، نهادینه کردن و تعالی فرهنگ دینی - که از جمله آن‌ها نماز است - در جامعه می‌کوشند. خود، اهل اقامه نمازند و در محافظت از اوقات نماز کوشا بوده و حق نماز را ادا می‌کرده و موجب تعالی و تجلی انوار آن در زندگی خود و اجتماع می‌شوند.

۳-۴-۲- اصل نهی از منکر

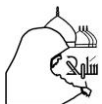
از آنجاکه نماز انسان را به یاد نیرومندترین عامل بازدارنده یعنی اعتقاد به مبدأ و معاد می‌اندازد، دارای اثر بازدارندگی از فحشا و منکر است. منشأ همه انحرافات رفتاری و مفساد اخلاقی دوری از نماز است. نماز، کسی را که به انواع وسایل هوسرانی مجهز و پایه‌های حکومت غرایز طغیانگر در کانون وجودش مستحکم و پابرجاست و برای آن‌ها مرزی نمی‌شناسد، کنترل می‌کند.

« وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ: و نماز را برپا دار که نماز انسان را از زشتی‌ها و منکرات بازمی‌دارد و ذکر خدا بزرگ‌تر است و خدا به هر چه کنید آگاه است. » (عنکبوت/ ۴۵)

بازدارندگی از گناه، اثر طبیعی نماز است. خداوند می‌فرماید: « إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً * إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً * وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً * إِلَّا الْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ: انسان، حریص و کم‌طاقت آفریده شده - هنگامی که بدی به او رسد بی‌تابی می‌کند. و هنگامی که خوبی به او رسد مانع دیگران می‌شود. مگر نمازگزاران. آن‌ها که نماز را مرتباً به‌جا می‌آورند. » (معارج، ۱۹ تا ۲۳) انسان، حریص و کم‌طاقت و خودخواه است. در بدی‌ها بی‌تابی می‌کند و خوبی‌ها را منحصرأً برای خود می‌خواهد؛ مگر نمازگزاران که نمازشان و ارتباطشان با خالق یکتا، آن‌ها را از هر فحشاء و منکری بازمی‌دارد: « وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ: و آن‌ها که بر نماز مواظبت دارند. » (معارج/ ۳۴) نمازگزارانی که نماز را با حفظ ظاهر آن (آداب، شرایط، ارکان و خصوصیات آن) و حفظ روح آن (حضور قلب) به‌طور دائم می‌خوانند. در حدیثی از پیامبر گرامی اسلام ﷺ چنین آمده که فرمود: « من لم تنهه صلاته عن الفحشاء و المنکر لم یزد من الله الا بعداً: کسی که نمازش او را از فحشاء و منکر باز ندارد هیچ بهره‌ای از نماز جز دوری از خدا حاصل نکرده است! » (القمی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۵۰ - مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۹، ص ۱۹۸)

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: « من احب ان يعلم اقبلت صلوته ام لم تقبل؟ فلينظر: هل منعت صلوته عن الفحشاء و المنکر؟ فبقدر ما منعته قبلت منه! کسی که دوست دارد ببیند آیا نمازش مقبول درگاه الهی شده یا نه؟ باید ببیند آیا این نماز او را از زشتی‌ها و منکرات باز داشته یا نه؟ به همان مقدار که باز داشته نمازش قبول است! » (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۲۸۵)

نمازی که برای انجام آن از ابتدا، انسان خود را از هرگونه آلودگی پاک کرده و حرام و غضب را از خود دور می‌سازد و با حمد، تسبیح، تکبیر و سلام بر خداوند، مقام اولیاء، بندگان صالح خدا، درجات مردان خدا، عذاب الهی، کیفر خطاکاران، حساب‌های دقیق و بی‌اشتباه روز رستاخیز را به یاد می‌آورد و با قیام در مقابل خدا، او را از هر چیز برتر و بالاتر می‌شمرد و با یاد نعمت‌هایش او را سپاس می‌گوید و از او صراط

مستقیم را می‌طلبید، بدون شک انسان را متوجه جهان معنوی کرده و در درونش جنبشی به‌سوی حق و پاکی پیدا می‌شود و او را از خودخواهی و دنیاپرستی بازمی‌دارد و با تواضع در مقابل ذات لایزال الهی، عشق به جاه و مقام، کنار می‌رود و در این حال پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگ دینی را موجب می‌شود. در نتیجه نباید کسی را که نماز می‌خواند ولی به موارد ذکر شده اعتقاد و ایمان ندارد نمازگزار نامید و انتظار رشد دینی و فرهنگی را از او داشت.

۳-۵-۲- اصل امنیت

همه برنامه‌ریزی‌های فرهنگی دین اسلام، به دنبال امنیت و ثبات فرهنگی و اجتماعی است تا فرد و جامعه را ارتقا داده و آن‌ها را از آسیب دور نگاه دارد و با رشد درونی و معنوی افراد، آن‌ها را با حقوق خداوند و حجت‌هایش، حقوق خود افراد و اجتماعشان آشنا کند. سپس فهمی در عقل و عمل، حاکم شود تا فرهنگ رعایت حقوق، حاکم شود و امنیت فرهنگی در سایه تعالیم الهی فراگیر شود. خداوند متعال می‌فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي: نماز را برای یاد من بپا دار.» بدین ترتیب این بندگان راستین پروردگار، در پرتو نماز و راز و نیاز با خالق خویش، از هر گونه نگرانی رهیده و هرگز خود را «بی پناه» و «بی کس» نمی‌دانند؛ چراکه هر صبح و شام نماز به آنان یادآوری می‌کند که بالاترین قدرت‌ها، ناظر احوال ایشان است و پشتیبانشان در طی طریق زندگی. حضرت امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: «بدترین جا برای سکونت جایی است که ساکنان آن امنیت نداشته باشند.» (حسینی دشتی، بی‌تا، ج ۲، ص ۵۲۳)

نماز مقبول از عمق انسان، چشمه زلالی را فوران می‌دهد که افراد جامعه در رابطه با خداوند اصلاح می‌شوند و در عقل و عمل آگاه شده و حقوق خود و مردم و آفریدگار و حجت‌هایش را رعایت می‌کنند و در سایه آن امنیت فرهنگی ایجاد، پیشرفت، توسعه و تعالی پیدا خواهد کرد. این گونه است که رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای دامنه‌الله می‌فرماید: «اگر نماز خواندیم، از درون انسان، از دل انسان بگیرید تا سطح جامعه و تا سطح حاکمیت بر جامعه - هرچه این جامعه بزرگ باشد - به برکت نماز امان پیدا می‌کند.» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در ۱۳۸۷/۷/۲۹)

نتیجه گیری

بر اساس معیار دین اسلام، نماز بر هر مسلمان واجب می‌باشد و افراد جامعه دینی می‌بایست بنای فرهنگی و اصلاحی خود را بر نماز استوار کنند تا با اصلاح فردی و اجتماعی در زمینه فرهنگ دینی نمود پیدا کند و ایمان انسان ساخته و پرداخته شود. با اصلاح روزافزون دینی، فرهنگ دینی در اجتماع پیشرفت، توسعه و متعالی گشته و موجب پیشرفت معنوی و البته اجتماعی، مادی، و... انسان‌ها فراهم می‌شود. توسعه فرهنگی از دیدگاه اسلام زمانی تحقق می‌یابد که تنوع و تکثر با اندیشه، اخلاق و عمل همراه با انسجام بر محور تکامل پرستش اتفاق افتد.

حیات یک ملت در گرو حیات فرهنگی آن است. فرهنگ دینی در حکم یک دیدگاه الهی مدون، نسبت به جهان، فلسفه‌ای زنده با اصول مخصوص به خویش است که پیام‌آور ارزش‌های فراموش شده‌ای می‌باشد.

آنچه به عنوان یافته پژوهشی از این تحقیق استنباط می‌شود این است که، نماز آگاهانه و با شرایطی که برنامه نظام تربیتی اسلام برای مسلمانان است در صورت انجام صحیح و روشمند معجزه و اکسیری است برای اصلاح فکری، عملیاتی، فردی، اجتماعی و...، و دین اسلام این را از تک‌تک افراد مسلمان می‌خواهد که با انجام صحیح و روشمند نماز، پاسخگوی افکار، حرف‌ها و اعمال خود بوده و زمینه پیشرفت، توسعه و تعالی فرهنگ دینی را فراهم آورند. دستیابی به جامعه‌ای با فرهنگ متعالی به معنای ایجاد یک آرمان‌شهر یا مدینه فاضله دور از دسترس نیست؛ بلکه با اجرای دقیق تعالیم الهی، ایجاد جامعه‌ای با فرهنگ متعالی امری بدیهی و ضروری می‌باشد.

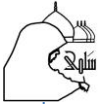
منابع و مآخذ

کتاب فارسی

- قرآن کریم

۱- روح‌الامینی، محمود، (بی‌تا)، **زمینه فرهنگ‌شناسی** (تألیفی در انسان‌شناسی فرهنگی و مردم‌شناسی)، عطار.

۲- قرائتی، محسن، (۱۳۸۷)، **تفسیر نور**، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران.

- ۳- ناصر، مکارم شیرازی، (۱۳۷۴)، **تفسیر نمونه**، چاپ اول، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
- ۴- حسینی دشتی، سید مصطفی، (بی‌تا)، **فرهنگ معارف و معاریف**، موسسه فرهنگی آرایه، تهران.

کتب عربی

- ۵- ابن بابویه قمی، محمد بن علی، (۱۳۶۳)، **الخصال**، ترجمه: احمد، زنجانی، علمیه اسلامی، تهران.
- ۶- حرانی، ابن شعبه، (۱۳۸۲)، **تحفه العقول**، دارالحدیث، قم.
- ۷- طباطبایی، محمد حسین، (۱۴۱۷)، **المیزان فی التفسیر القرآن**، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ۸- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، **تفسیر مجمع البیان**، چاپ سوم، تهران، ناصر خسرو.
- ۹- قمی، علی بن ابراهیم، (۱۳۸۸)، **تفسیر قمی**، خانه کتاب، تهران.
- ۱۰- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳)، **بحار الانوار**، بیروت، مؤسسه الوفاء.
- ۱۱- ورام بن ابی فراس، ابوالحسن، (۱۳۷۶)، **مجموعه ورام**، دارالکتب الاسلامیه.

مقاله

- ۱۲- جوادی آملی، عبد الله، **ماهنامه پاسدار اسلام**، مقاله انسان و دین، شماره

۲۲۳

سایت

www.khamenei.ir-۱۳

فصلنامه علمی،
شماره هفتم / بهار ۱۳۹۴

W